

בענין התקיעות שלפני שבת ותוספת שבת

הרב יעקב ויסמן

נראה שאין מצווה של אמירה בפה ושאין על תוספת שבת דין נדר, ועיקר דין תוספת שבת הוא דין על הציבור בשביל שכולם יקבלו שבת בזמן אחד, והוא מעיקר דין התוספת. ולכן נראה שמה שנהגו כיום להקדים את הדלקת הנרות מאוד, ולפצל בכך את כניסת השבת להרבה זמנים שונים יש בו אמנם יתרון במה שמרחיק מעבירה, אלא שלענ"ד יש בו כדי לבטל את עיקר המצווה מדברי סופרים של התקיעות בע"ש.

בשו"ע (סי' רסא ס"א) איתא, ספק חשיכה וכו' אבל מעשרין את הדמאי וטומנים את החמין ומערבין עירובי חצירות, ע"כ. והוא על פי דברי המשנה בשבת (לד א') דאיתא שם, ספק חשכה ספק אינו חשכה - אין מעשרין את הודאי, ואין מטבילין את הכלים, ואין מדליקין את הנרות. אבל מעשרין את הדמאי, ומערבין וטומנין את החמין, ע"כ. ומבואר בזה שבבין השמשות מותר לערב ולטמון החמין.

אלא שמאידך בשו"ע (סעיף ד) מפורש לכאורה שהוא אסור. שכך כתב שם על פי דברי המרדכי, וז"ל, אחר עניית ברכו אע"פ שעדיין יום הוא, אין מערבין ואין טומנים, משום שהוא קבליה לשבת עליה. ולדין הוי אמירת מזמור שיר ליום השבת כעניית ברכו לדידהו, עכ"ל. ולפי זה אם יש חובה של תוספת שבת, לא שייך שיהיה היתר בבין השמשות, וכבר קודם לזה קיבל שבת. ובסעיף ב שם כתב השו"ע "א שמצווה להוסיף מחול על הקודש", וכך הוא שיטת רוב הראשונים להלכה, מלבד הרמב"ם. ואם כן קשה במציאות, איך על פי דברי המרדכי שייך שיהיה מותר לו להטמין בבין השמשות כמו שמבואר במשנה.

עוד כתב השו"ע (סי' שצג ס"ב) וז"ל, אחד עירובי חצרות ואחד שיתופי

מבואות מערבין אותם בין השמשות, ואפילו אם כבר קבל עליו תוספת שבת. ויש אוסרים אם קבל עליו תוספת שבת, עכ"ל. ולכאורה הוא סותר את מה שמבואר בסעיף ד, ששם מביא בסתם את האיסור לערב ולטמון לאחר עניית ברכו, ומשמע שהוא דבר מוסכם.

ובביאור הלכה מביא מדברי האחרונים ליישב, שיש מקום לחלק בין עניית ברכו שהוא קבלת שבת של הציבור, לבין תוספת שבת של היחיד שהוא חייב לקבל על עצמו. והמשנה מתירה בבין השמשות, כיון שמדובר שהוא קיבל שבת ביחיד. וכאן שהוא בציבור יש בו יותר איסור והוא כשבת ממש, ולכן הוא אסור גם בדברים שמותרים בבין השמשות שהוא ספק שבת.

אלא שלא מצינו מקור בראשונים לחילוק כזה, ותמיד מוזכר רק עיקר עניין התוספת, ולא מבואר מניין לנו לחלק חידוש הלכה רק מתוך הדיוק של הקושיא מהמשנה. ועוד שהדבר קשה בסברה לחלק בין מיני תוספת שבת, ומאי שנא יחיד מציבור. ואם המקור לתוספת שבת הוא מדרשת הגמרא ביומא דף פא עמוד ב "כל מקום שנאמר שבות - מוסיפין מחול על הקודש." אם כן שניהם יתכן שהם דאורייתא. ומניין לחלק ביניהם. ועוד שבמשנה ההלכה הזאת של הציבור לכאורה לא מוזכרת כלל, ואם כן מצד המשנה עצמה ברור שהוא מותר תמיד להטמין בבין השמשות ללא חילוק. וקשה מאוד לחלק בדבר. ובפרט שכל עיקר החילוק בין יחיד לציבור בדין קבלת שבת הוא חידוש של המרדכי שמבוסס בעיקר על סברא. עי"ש שכתב בעצמו שאפשר לדחות את הראיה שהוא מביא. ומאידך התוספת שבת הוא מצוות עשה דאורייתא למחייבים, והוא בהכרח דין גם ביחיד, ואם כן איך יתכן שנוזול בה יותר מהחידוש הזה של המרדכי שיש דין בציבור.

בעיקר דין תוספת שבת מצינו בסימן רס"ג סעיף י"ד על פי דברי הגמרא בברכות "אם ביום המעונן טעו הציבור וחשבו חשיכה והדליקו נרות והתפללו תפילת ערבית של שבת, ואח"כ התפזרו העבים וזרח החמה, אין צריך לחזור ולהתפלל ערבית, אם כשהתפללו היה מפלג המנחה ולמעלה. ואם יחיד הוא שטעה בכך, צריך לחזור ולהתפלל תפילת ערבית. ולעניין עשיית

מלאכה, בין ציבור בין יחיד מותרים דקבלת שבת היתה בטעות. "מבואר כאן שתוספת שהיא שלא מדעת לא יכול להיות בה דין שבת, ואפילו שהוא קידש את היום על ידי התפילה אין בכך כלום, ואפילו התפילה לא עולה לו. עוד מצינו שם בהמשך הסעיף על הטועה ומדליק קודם הזמן "וי"א שאותם שהדליקו נרות אסורים בעשיית מלאכה ושאר אנשי הבית מותרין." והוא על פי דעת הגאונים שהדלקת נרות מחייבת תוספת שבת משעת ההדלקה, על פי דברי הגמרא שאומרת על הדלקת הנרות "ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר". וכיון שהוא מדליק, בהכרח שהוא מקבל את השבת כיון שאין זמנה אלא בצמוד ליום השבת. ולא נראה שהוא חולק על ההלכה הקודמת שיחיד צריך לחזור את התפילה כיון שקבלת שבת צריכה להיות מדעת, שהרי הדבר מפורש בגמרא, ואם כן קשה למה יגרע תפילה מהדלקת הנר, ומה שונה ההדלקה שכן גורמת לאיסור מלאכה. וכן בשו"ע הביא שניהם ומשמע שחלקו רק בהדלקת הנר ולא בתפילה. וכן הביאום בב"י ובד"מ.

ובדעת בה"ג שהוא כדעת הגאונים הנ"ל שכניסת שבת תלויה בהדלקת הנר, יש מהראשונים שכתבו ומובא בסעיף י' שתנאי כן מועיל בו, ומותר להדליק עם תנאי מפורש לקבל שבת מאוחר יותר. ומבואר מכך שעל אף שללא תנאי מפורש אפילו ללא דעת, הדלקת הנר יש בה קבלת שבת, בכל זאת אם הוא מפרש שהוא לא מעוניין בקבלה הזאת הדעת שלו מועילה. ומבואר שיש בהדלקת הנר הכנסת שבת במעשה משמעות שהיא לחוד כבר גורמת לכניסת השבת, שהרי ההדלקה לא מועילה כנגד הדעת אלא במקום הדעת. משא"כ בתפילה שאין במעשה עצמו דבר שמבדיל בין קודש לחול, אלא שהוא רק מובן מתוך המעשה, ולכן ללא דעת צריך לחזור ואין בו קבלת שבת.

ובעיקר דברי המרדכי שהוא מקור ההלכה שיש חיוב על היחידים בקבלת הקהלה, הנה כתב בפרק במה מדליקין (רמז רחצ) וז"ל, והיכא שרוב הקהל קבלו עליהם שבת המיעוט על כרחם נמשכין אחריהם ואסורין במלאכה. וכן כתב ר"י ברבי מרדכי דאם הקהל אמרו בע"ש ברכו שאין היחיד שלא היה

בבהכ"נ יכול לעשות מלאכה אף על פי שאין רוצה לקבל עדיין שבת. והביא ראייה מפרק במה מדליקין שנתנו חכמים שיעור לחזן בהכ"נ להוליך שופרו לביתו, משמע אבל אדם אחר אסור. ומיהו יש לדחות, עכ"ל. ומה שיש לדחות נראה שהוא סמוך לחשכה ולא מחמת קבלת השבת. אלא שצריך לבאר מהו עיקר ההוכחה משם שיש דין בקבלת שבת של הקהל.

ונראה שעיקר ראייתו הוא ממעשה התקיעה עצמה שהתקינו שיהיו תוקעים בע"ש שש תקיעות, והוא בשביל להבטיל את העם ממלאכה. וצורת התקנה היא בזמנים מסוימים שבהם כל העם מחויב להפסיק ממלאכות שונות. ובהכרח שהוא דין בציבור, שהעם כולו ישבות בפעם אחת, והוא עיקר הדין של תוספת שבת, שיהיה שבת לכל ובזמן אחד. ובהכרח שהוא קודם חשכה כיון שאז כבר קידשוהו שמים, ובשביל שיהיה משמעות בקבלת השבת של הציבור צריך שהוא יהיה זמן מועט קודם חשכה. ומבואר שיש תקנה דרבנן של זמן שביתה כללית שתלוי בקבלת הציבור.

ואין לומר שהתקיעות הם רק להודיע שהחשכה הגיעה ויש איסור מדין תורה, שהרי למ"ד שצריך להוסיף על הקודש בהכרח שהשביתה היא קודם חשיכה.

וכן נראה בברייתא שנחלקו האם בתקיעה האחרונה עדיין יש שהות להדליק נר או לא, וכיון שאין שיעור בזמן התוספת, אם כן לא מבואר במה היא המחלוקת. ולא משמע שהמחלוקת היא מתי הוא זמן התקיעה, אלא האם יש שהות. ומשמע שהוא תלוי במעשה החזן ובמשמעות המעשה, ולא בשאלה מהו הזמן שתיקנו לתקוע. ועוד כיון שהתקיעה הייתה מנהג מקובל אפשר לבדוק מתי הוא נעשה. אלא בהכרח שמה שקובע הוא התקיעה עצמה. ונחלקו האם יש בה משמעות של שביתה מוחלטת, או שעדיין מונח בה הטלטול של החזן ולכן עדיין יש זמן להדלקת הנר.

וזהו שכתב במרדכי לאסור הטמנה לאחר קבלת הציבור שלדידן הוא תלוי בזמן ברכו, שהוא במקום זמן התקיעה שהייתה נהוגה בזמן חז"ל, כיון שאז מקבלים את השבת כל הקהל יחד. ונראה שגם הרמב"ם שכתב שאין מצווה

של תוספת, ובכל זאת הוא כותב את עניין התקיעות, והוא מהטעם הזה שגם לשיטתו יש בו תקנה מדרבנן חדשה. ויתכן שכך יש ליישב שיטתו שתמהו על מה שלא הביא ולכאורה הוא גמרא מפורשת. ובבית יוסף (סי' רסא) הביא רק את לשון הרב המגיד (פ"א מהלכות שביתת עשור ה"ו) "דסבירא ליה דהלכה כמאן דדריש לקראי לדרשא אחריתא". ולא התבאר טעמו לעקור לשון הגמרא שמחייב. וכן סברו להלכה כל המפרשים וכמ"ש בב"י שם.

ויתכן שסבר שעיקר דין התוספת הוא כדברי המרדכי שהוא דין בציבור, והוא הדין הזה עצמו של התקיעות שתוקעים וכך מכניסים את השבת. וביו"כ הוא דין על אכילת היחיד והוא מקור הדרשה, ואילו בשבת הוא שביתת הקהל, כיון שהוא דין בציבור.

ובביאור הגר"א כתב וז"ל, וז"ש וב"ה מתירין עם השמש ותנן בפ"ב דשבת לד' א' ספק חשיכה אין מעשרין כו', אבל ודאי מצוה להוסיף וזהו התקיעות שהיו, עכ"ל. היינו שהוא מיישב את הסתירה בין המשנה שהתירה בבין השמשות לבין האיסור שיש בקבלת שבת בתוספתא שמניח את החמין מידו, והוא כדרך האחרונים, אלא שלדבריו ליחיד אין דין תוספת כלל. ואילו לשיטת הראשונים יש בו מצווה, אבל עדיין מותר לטמון בספק חשכה גם אם הוסיף. אמנם גם לשיטתם עיקר דין התוספת הוא דין של ציבור, וכמו בתקנת התקיעות. ולפי הנ"ל יתכן שכך ביאר הרמב"ם עצמו גם את שיטת הגמרא שמחייבת תוספת שבת, שכוותה על מצוות התקיעות והוא מן התורה, וגם אם לא דאורייתא ממש, בכ"ז הוא חמור יותר כיון שאסמכוהו אקרא.

ונראה שכך הוא גם שיטת הבה"ג הנ"ל, שהוא תולה את כניסת השבת בהדלקת הנר, והיינו כיון שאסור להקדים ולאחר אותו. וכיון שיש מצווה לעשות מעשה שמבדיל בין הקודש לחול בזמן השביתה, אם כן מעשה ההדלקה הוא המעשה שמבדיל בין הקודש לחול, ואחריו הוא כמו לאחר התקיעה שכבר דנו עליו בביריתא לאסור מלאכה אחריו אפילו שעדיין לא חשכה.

אלא שהמרדכי בשם הגאונים תלה את הדבר במעשה של אמירת ברכו שנעשה בציבור, שהוא מושך אחריו את היחידים. ובדבריו ישנם שני אפשרויות - הדלקת הנר, שהוא קבלה במעשה, או רוב ציבור, שהוא עיקר התקנה. ואילו הבה"ג הזכיר רק את ההדלקה, כיון שלפי דעתו העיקר הוא מעשה שברור מתוכו שיש בו הבדלה בין הקודש לחול. וכיון שאין מנהג לתקוע עכ"פ נשאר החלק הזה של התקנה, שיש בו גבול ידוע בין הקודש לחול ומתקיים בו עיקר מצוות החכמים. אלא שאם הוא מתנה, הוא אמנם לא מקיים את המצווה הזאת של דומיא דתקיעות, ובכ"ז תנאו תנאי לחלק מהשיטות.

ומכאן הדרינן לשאלה הראשונה, מה שמצינו סתירה בין הסעיפים האם מותר להטמין בין השמשות. אלא שאת הקושי הזה אפשר להקשות כבר בגמרא עצמה, ממה שנינו בברייתא "תקיעה שלישיית סילק המסלק והטמין המטמין ועדיין יש זמן לצלות דג קטן תוקע ומריע ותוקע ושובת", ולעומת זאת במשנה מבואר שמותר להטמין בספק חשכה. ובתוספתא בסוף סוכה הוא מפורש יותר ששם כתוב שבעת התקיעה "אפילו מיחם בידו אין טומנים אלא מניחו בארץ".

ובהכרח שנאמר כדברי האחרונים שיש לחלק בין ציבור ליחיד. וכמו שהתבאר, שעיקר הדבר הוא התקנה של שש תקיעות שבו העם שובת, ובו יש חובה של שביתה גמורה מכל מה שאסור בשבת, והוא כמה רגעים קודם השבת עצמה. ואילו המשנה שמותר להטמין בין השמשות מדברת ביחיד שבו אין תקנה מעיקר הדין, ולכן בבין השמשות על אף שיש חובה של תוספת שבת, כיון שהוא רק דין בינו לבין עצמו, אין עניין של היכר כלפי חוץ להימנע לגמרי, אלא התוספת הוא רק של פרישה ממלאכה. והתוספת הוא הקבלה שלו בעצמו שלא לעשות מלאכה האסורה מהתורה, והוא בהכרח חלק מהתקנה להבדיל את יום השבת וכסניף לקבלת ג' התקיעות. והעיקר בזה הוא ההיכר. ולכן יש דברים שלא צריך לשבות מהם כיון שהם מותרים בבין השמשות, משא"כ בתוספת שבת של הקהל שהעיקר הוא ההיכר

החיצוני של כל הקהל בין השבת לחול, לכן השביתה צריכה להיות מוחלטת, כיון שקשה להבחין בין מלאכה למלאכה.

ומתוך הנ"ל נראה שבמקום שהיחיד לא נמשך אחרי הקהל [כמו בימינו שאין זמן קבוע לכולם], אין מצווה לקבל את השבת בדיבור דווקא, והדבר לא הוזכר בשום מקום. וכמו בבין השמשות שהטמנה מותרת על אף שבכך כבר לא ניכר התוספת, ובכל זאת הוא מותר, כיון שביחיד בינו לבין עצמו אין עניין של היכר אלא של פרישה ממלאכה. ואם כן גם בתוספת של הפרישה ממלאכות גמורות אין צורך באמירה, אלא די בכך שהוא עצמו יכיר בזה שהוא לא עוסק במלאכה עד בין השמשות ממש, ודי בכך.

ובשאלה האם צריך להוציא מפיו מה שמקבל על עצמו תוספת שבת - מצד הסברא יש מקום לדמות אותו למעשה של התקיעות להבטיל את העם, ואם הוא עיקר דין התוספת, אם כן גם ביחיד צריך מעשה. ויש אם כן צורך באמירה ברורה, או אמירת מזמור שיר בשביל להבדיל בין הקודש לחול. וכך הוא משמעות דברי הלבוש (סימן רסג סעיף יז) שכתב וז"ל, הכי נמי מי שקבל עליו שבת קודם חשיכה איסור קל הוא, שבקל היה הוא יכול לעשותו בעצמו אפילו אחר שקבלו עליו כגון ע"י התרת נדרו, שהרי איסור זה אינו עליו אלא משום נדר בעלמא, עכ"ל. אמנם מצד שני לא מצינו בראשונים בזה דבר מפורש, ואם אינו נקרא תוספת בלי אמירה היו צריכים לומר בזה. ויתכן שהיה פשוט בדומה לציבור באמירת מזמור שיר, וכן בדומה לתקיעות ועדיין צ"ע.

כיום המנהג ברוב ארץ ישראל שהדלקת הנרות קודמת לשבת עכ"פ שמונה עשרה דקות ובירושלים נהגו להקדים עוד יותר עד ארבעים דקות, ולא מצאתי לדבר מקור בפוסקים. והחסרון בתקנה הזאת הוא במה שההדלקה הזאת כבר לא מחייבת, על ידי כך שהיא זמן רב מדאי קודם כניסת השבת. אין בה צורך כתוספת שבת, ורוב הציבור עדיין מתפלל מנחה של ע"ש אח"כ, ואם כן אין בו קבלת שבת כלל לציבור באופן כללי.

ונראה שמקור הזמן הזה הוא במ"ב (סימן רסא ס"ק כג) שכתב וז"ל, ומי

שמחמיר על עצמו ופורש עצמו ממלאכה חצי שעה או עכ"פ שליש שעה קודם שקיעה אשרי לו, דהוא יוצא בזה ידי שיטת כל הראשונים, עכ"ל. והוא בשביל לצאת גם את שיטת היראים, על אף שהוא שיטת יחיד ואינו עיקר, ומסתבר שמשם הוא המקור למה שהנהיגו להקדים את זמן הדלקת הנרות הכללי.

אלא שלענ"ד יש בזה גם חסרון גדול. כיון שבכל מקרה מנהג רוב הציבור הוא שלא לחשוש לדעת היחיד הזאת להקדים, ומנהג העולם חוץ מהנשים המדליקות, הוא לאחר את כניסת השבת. וכך בטלה התקנה של קבלת השבת של הציבור, ולכל יחיד זמן בפני עצמו. ואמנם יש הרחקה מסוימת שעכ"פ בבית יקדימו את ההכנה לשבת, אלא שמצד שני על פי תקנת חז"ל מה שהיה צריך להיות הוא תקיעה זמן קצר קודם שבת שבו כל העם שובת כאחת, והוא עיקר דין תוספת שבת, וכנ"ל, שבו יש בו הכנסה של השבת על ידי כלל הציבור יחד. וכך גם היה המנהג בכל הדורות שהיו מכניסים שבת במזמור שיר או ברכו שהיו אומרים מבעוד יום הציבור כולו והיחידים טפלים לו, כיון שהוא דין בציבור דווקא. ואילו המנהג החדש אמנם יש בו כדי להחמיר לנשים, אמנם לענ"ד שיש בו גם את ביטול עיקר התקנה בצורה שחז"ל קבעו את דין תוספת שבת. ולא ברור מאיזה טעם לא המשיכו במנהג המבואר במשנה בג' תקיעות, וכפשט המשנה וההלכה.